

ԱՐԵՒԵԼՔ

ՀԱՆԴԷՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ : — ԹԻԻ . Թ.

1. ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1855.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ԿՏԱԿԸ ԵՒ ՀԻՐՄԻԶԵԱՆԸ . . .	ՎԱՀԷ.
ՀԵԺԵՋԻՐ ՄՕՐՈՅԻՆ ԳԻՐԲԸ	ՀԱՐՄԱՅ.
ԺԱՆՕ ԵՒ ՔՕԼԷՆ . ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ . . .	—
ԺԻՐԱՅԻ ՍՏՐՈՒԿԸ	—
ԱՅԼԵՒԱՅԼԻ	—

ԲԱՐԻՉ.

1855

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION

1009 BROADWAY NEW YORK

1892

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION

1009 BROADWAY NEW YORK

1892

1892

ԱՐԵՒԵԼՔ

ՀԱՆԴԷՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ԿՏԱԿԸ ԵՒ ՀԻՒՐՄԻՒԶԵԱՆԸ

Երկրի վրայ կայ մի՞ այնպիսի տեղ մը որ Հայաստան կամ Արմենիա անուանի. այո՛ : Աղգ մը կանց ազգերու մէջ որ հայու անունը կրէ. այո՛ : Մարդ մը կանց մարդերու մէջ որ հայ կոչւի և անով որոշւի միւս մարդերէ. այո՛ : Հայ է՞ ան տղան որ հայ մօրէ և հօրէ մը կը ծնանի. այո՛ : Հայ ազգին անդամ է անիկա ի ծնէ. այո՛ : Հայաստանի զաւակ է՞ ի բնէ. այո՛ : Երկրի երեսը մարդ մը չիկայ որ յանդգնի այս խնդիրներու, ո՛չ, պատասխանի մը տալ :

Սամուէլ Մուրատեանին հայրը հայ է՞ր. այո՛ : Մայրը հայ է՞ր. այո՛ : Ուրեմն Հայաստանի զաւակ էր այս բարերար մարդը, ուրեմն հայ ազգին անդամ էր այս ազնիւ սիրտը, ուրեմն մեր եղբայրն էր այս հայրենասէր ոգին, և որովհետեւ մինչև ի մահ հայութեանը պահեր և հայ ապրելէ ետեւ հայ մեռեր է անիկա, ըսել է թէ իր յիշատակը, պատմութեան մէջ, հայու կնիքը պիտի բառնայ

յաւիտեան : Ուրեմն երբ մահուան անկողինին վրայ իր կիսամեռ մատերովը թուղթ մը կը ծալէ և կը դրոշմէ, և վրան ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԻ կը գրէ, այն թուղթը որո՞ւ կ'երթայ . հայ ազգին : Եթէ այն թուղթը նուիրական աւանդ մը ամփոփէ, ո՞վ է անանդապահ . հայ ազգը : Եթէ անգին հրիտակ մը նուիրէ, այս հրիտակը որու կ'իյնայ, ո՞վ է արդար ժառանգորդը, հայ ազգը : Յաւիտենութեան սուրհանդակը որո՞ւ դուռը կը զարնէ որ այս կտակը աւանդէ . հայ ազգին : Կայ մի՞ օրէնք մը, կայ մի՞ երկնային կամ երկրային արդարութիւն մը որ այսպիսի ընդհանուր հաստատութեան դէմ դնէ և զլսնայ . բնաւին : Շօշափելի ճշմարտութիւն մ'է այս . և միտքով հաշմ, և աչքով կոյր, և սիրտով որդնանար ըլլալու է մէկը որ չ'իմանայ, չի տեսնէ և չ'զգայ զան . հրէշ ըլլալու է մէկը որ այս ճշմարտութիւնը ուրանայ և ուրանալը իրաւունք համարի : Ան ո՞վ է այն հրէշը որ ճշմարտութիւնը կ'ուրանայ, արդարութիւնը կը թշնամանէ, հինօրեայ և անմեղ ազգի մը իրաւունքը կը յափշտակէ . — ՄԻԽԹԱՐԵԱՆԸ : Այո՛ Սուրբ Ղազարու հաւատատուրը կ'ուրանայ այս արդարութիւնը, կ'ուրանայ այս ճշմարտութիւնը, կ'ուրանայ հայու մը հայ ազգին ըրած կտակը, կ'ուրանայ Սուրատեանին մեր համամայր և համահայր եղբայրը ըլլալը, կ'ուրանայ հայ ազգին իրաւունքը, կ'ուրանայ..... Աստուած ուրանալու պատրաստ է որ այն հրիտակին եկամուտը չի կորուստնէ : Այլ, նայէ՛ սա յանդգնութեանը, պարզաբար ուրանալն ալ հիմա բաւական չի համարիր և փաստաբաններու ստակ կուտայ, և տետրակ կը հրատարակէ և անամօծ երեսով կ'աշխատի, իրաւունք ևս ունենալու, օտարականները կը խաբէ, կը զիւծէ և մինչև դատարանի մէջ ստեղ կը յանդգնի : Հիւրմիւղեանը թեկերը կը սօթթէ և պաշտօնական մարդերը համոզելու համար Մուրատեան կտակը օտարլիզուի կը թարգմանէ, և տպել կուտայ : Նախ կ'սկսի թարգմանութիւնը նենգել, յետոյ շարադրութեան ոճը կը փոխէ, նոր բառեր կը յաւելու, եղածը կը յապաւնէ և հուսկ յետոյ քմական մեկնութիւններ կուտայ և անմեղի դիմակը երեսը կ'առնէ.... : Կտակը կը գրէ « զիտաւորութիւն իմ » անիկա դէպքը կը փոխէ և կը թարգմանէ « le but de cette institution. » Կտակը կ'ըսէ « ըստ մեծի մասին ԱՆՏԵՐՈՒՆԸ ԱԶԳՍ ՀԱՅՈՑ տղէտը էն » անիկա կը թարգմանէ « et c'est pour cela que se trouve généralement dans l'ignorance cette malheureuse nation arménienne déchue. » Կտակը կը դրոշմէ արիաբար « և ԱՆՏԵՐՈՒՆԸ ԱԶԳՍ զարթնուցու իւրնոյ թմրութեան և անհոգութեան. »

անիկա կը ծարգմանէ « et notre malheureuse nation saura peut-être, avec l'aide du temps et par ces moyens, sortir de l'ignorance et des ténèbres où elle est plongée. » Կտակը կը գրէ « վասն որպիսի կարգաւ և կանոնիւ ՍՌԱՋԱՅՈՒՅԱՆԵԼՈՅ զպարտաւորման և որպիսի վարելոյ ընդ նմա, զկարծիս իմ յատուկ գրեցեալ ներկակեցի ի յայտմ. » անիկա կը ծարգմանէ « et quant aux règles à suivre dans ce collège, j'ai consigné mon opinion dans un écrit privé annexé au présent testament. » Որը մէկը ըսէ՝ մարդ. կտակը կը գրէ « և պարտաւորութիւն չլինի ասացեալ զպարտաւորման ուսնողաց վերայ քահանայ լինելոյ, բայց եթէ ոմանք իւրեանց ազատ կամու յօժարեացին. » Հիւրմիւղեանը կը ծարգմանէ « Les enfants admis dans le collège, à ce titre, ne seront pas obligés, pour cela, d'embrasser l'état ecclésiastique. Néanmoins, si quelqu'un d'entre eux manifeste de sa propre volonté la vocation d'aspirer au sacerdoce, il y sera reçu. » և անկէ այս հետեանքը կը հանէ « ուրեմն էրբ կտակագիրը աշակերտ կ'ըսէ, կաթողիկ աշակերտ կ'ուզէ ըսել, ուրեմն վէճի մը տեղի չի մնար. խնդիրը անարատ կաթողիկոսեան միտքով կը լուծուի, և ասոր վկայ՝ հիմնադրին բոլորովին հաւատարիմ հոռմէական ըլլալը, Մխիթարաց ուխտին ընտրութիւնը և մասնաւոր պայմանին բնագիրը որ ճշմարիտ Եկեղեցւոյ զաւակ հայ երիտասարդի միայն կը վերաբերի (1) : »

Կտակը կը գրէ. « Հայոց ազգին որբ և աղքատ տղաքը. » Հիւրմիւղեան կը մէկնէ « ճշմարիտ Եկեղեցւոյ զաւակ՝ հայ երիտասարդները : » Կտակը « միջնորդութեամբ Մխիթարեաններու » կ'ըսէ. Հիւրմիւղեանը տեղ մը կը գրէ թէ « Մխիթարեանները արհաւիր մատակարար են Սամուէլ Մուրատեան հայ վարժարանի » (administrateurs absolus du collège arménien de Samuel Moorat) : Կտակը միջնորդի անունէ կամ պաշտօնէ ուրիշ ամենեւին արտօնութիւն մը չի տար Ս. Ղաղարու վանքին, սակայն ասիկա անհաւատալի խաբէրայութեամբ Աւստրիական տէրութիւնը կը հմայէ կը զիւծէ և հետեւեալ հրամանը հանել կուտայ, « Մուրատեան զպարտաւորման Սուրբ Ղաղարու յաւելում մը կրնայ համարել,

(1) Donc il s'agit uniquement ici des élèves catholiques; donc la thèse est ainsi résolue tout à la fois dans le sens de la pure catholicité et par la fidélité toute romaine du fondateur, et par le choix de la Congrégation de Mékitar, et par le texte même de la clause uniquement applicable aux jeunes Arméniens de la vraie Église

և այս վանքին որդիական հպատակութեան տակ է » (Ce collège sera considéré comme une annexe de Saint-Lazare, comme une école dans la dépendance filiale de ce monastère).

Կտակը ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԻ Կ'ԸՍԷ. Սուրբ Ղազարու վանքը Ֆրանսայի տէրութիւնը խաբելով կը համոզէ զան թէ իր հոգովը և ծախքովը կը հաստատուի այս վարժարանը « հայ կաթողիկոսներու համար : »

Կտակը « միջնորդ » պարզաբար միջնորդ և ո՛չ արձակ միջնորդ կը գրէ, Սուրբ Ղազարու վանքը արիւնուրիտ կը թափէ որ տէր ըստի : Կտակը ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԻ Կ'ԸՍԷ, Հիւրմիւղեանը կը մեկնէ « ազգ կաթողիկ հայոց » (la nation catholique arménienne) : Կտակը 1815ին գրեալ է. Սուրբ Ղազարու վանքը երկրային և երկնային օրէնքները առաժուր կոխելէ ետեւ, պատմութեան մէջ ալ կը յանդգնի նենգութիւն խառնել, պատմութեան երեսն ալ թընել : Ո՞ր, Է՞րբ, և որմէ՞ լսեր է թէ 1815ին հայ կաթողիկ ազգ կայ, ո՞ր և ո՞ր զիրբի մէջ կարգացերէ որ Հռոմէական հայերը կրօնական անկախութիւնը այս թուականէ առաջ ընդունէր են, ո՞ր, Է՞րբ և որմէ՞ լսեր է որ կրօնական անկախութիւնը նոր ազգ մը կը շինէ, որմէ՞ լսեր է որ կտակ մը ապագայ դէպքերու էնթակայ է և այն դէպքերու պէտք է որ յարմարի. մի՞թէ Պ. Կիլմէնը կը սովորեցընէ այսպիսի իրաւաբանութիւն մը. ո՞ր, Է՞րբ, ո՞ր ազգի մէջ տեսնուեր է որ ուսումներորդ մասը բւոլորին տեղը բռնէ, բառստն հաղար Հռոմէական հայ, չորս միլիօն հայու պատիւը ունենայ և ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԻ ներկայացընէ.... : Ահա աս աստիճան ինկեր է հիմա Սուրբ Ղազարու վանքը, ահա այսպիսի խաբէբայութիւններ զործածելու կը բռնադատուի, ահա այս կերպ մղար և անարխան վրոնիւնով կ'աշխտաւ վաւերական կտակ մը պատուել և կտակարարին յիշատակը ապականել, ահա այսպիսի վատութեան ճամբայի մէջ կը դեգերի և որու առջև ծունր դնելը չ'իյաէ որ անիրաւութիւնը յաղթէ և կրօնական մոլի եռանդը յազի : « Այճակ մատակարար մի՞ Մուրատեան վարժարանին » (administrateurs absolus du collège de Moorat). ալ կտակին ո՞ր երեսը, ո՞ր կողմը, ո՞ր տողերու մէջ արդեօք այս « արձակ » բառը կը գտնուի. մի՞թէ Սուրբ Ղազարու վանքը Մուրատեան կտակէն սրիշ օրինակ մը ունի, եթէ ո՛չ, այս ի՞նչ լիբր յանդգնութիւն է, այս ի՞նչ անօրէն ազգասէպութիւն է, այս ի՞նչ անխիղճ մարդութիւն է մէկ բառով կտակի մը միտքը հիմնովին ալլալիւ և անկէ թիւր մեկնութիւն հանելով օտար ազգերու միտքը սղտո-

րել : Մի՞թէ Հ. Արսէն անուն մարդուն քերականութիւնը սովորեցուցեր է Հիւրմիւղեանին թէ հայերէն միջնորդ բառը *ֆրանսերէն* *administrateur absolu* կը նշանակէ : Աղատ է Սուրբ Ղազարու վաճարը անիրաւութեան պատգամ ըլլալ, այլ իրեն չ'ենք ներքեր որ հայերէնը այս կերպ նենգէ և ապականէ : Միջնորդ բառը *ֆրանսերէն* *intermédiaire* կը նշանակէ. թո՛ղ սովորի և ետքը երևան ելնէ և յաղթութիւն գոչէ. միջնորդը մատակարարի անգամ իրաւունքը չ'ունի, ո՛ւր մնաց արձակ մատակարարի : Կտակի մը տառերու հետ չի խաղացիր, Մխիթարեանք, զիտցած ըլլաք, անոր ամէն մէկ զիծին վրայ արդարութեան թուրը կը հակէ : Պ. Կիլմէնը չ'է ան աշխարհիս ամէն վաստաբանները ուժ չ'ունին զիծ մը իր տեղէն փոխել : Միջնորդ բառը *administrateur absolu* ընողը կտականենք է և օրմը պիտի տեսնեք թէ այսպիսի նենգի մը պատիւը ի՞նչ է :

Ո՛՞՞ ԻՍՊԱՌ ԱՅՐԱՐԱՏ ԿՈՐԱՅԱՒ Ի ՅԵՐԿԻՐ.... :

ՎԱՀԷ

Դ Ա Տ Ա Կ Ա Ն

ՀԵԺԵԶԻԲ ՄՕՐՈՅԻՆ ԳԻՐԲԸ

Մեր դարը շատ հեղինակներու ծնունդ տըւաւ, այլ ստուգիւ շատ քիչ անուն կայ որ ղեռ կենդանի ըլլայ և մինչև մեր օրերը իր փառքը պահէ. վասն զի եթէ հեղինակի պատուանունը շուտով կ'ընդունւի դժուարաւ կը պահի, և այն համբաւը ճշմարիտ է որ ժամանակաւ կը մեծնայ, կամ որ մահուանէ ետքը կ'սկսի : Հեղինակ կայ հիմայ Ֆրանսայի մէջ որ կենդանի աչքով իր զրազխտական մահը կը դիտէ և իր գիրքերուն փոխիլ կ'ողբայ : Ընդ հակառակն անձանօթ անուններ կայ որ գերեզմանի մէջէ կ'ելնեն, և ոսկրերու փոշին թօծւելով յարութիւն կ'առնեն իրենց գիրքերովը : Հեթեղիբ Մօրոն այս ետքի կարգէն է. իր կենդանութեան

անեն հազիւ թէ անունը կար և հիմա ամէն բանադատ իր ար-
ժանի զովեստը սիրով կ'ընէ : Եթէ իր վաղաւէր կեանքի մէջ
ահռիւի հիւանդութեան մը ենթակայ չ'ըլլար, եթէ չի բռնադատուեր
Թշուառութեան դէմ ոգորիլ, եթէ ամէն զիէ լքեալ երեսի վրայ չի
մնար յուսարէկ՝ և զրեթէ մուրալով հիւանդարանի դուռ չի դար-
ներ ու անցարիւր անկումով մը չ'իյնար հոն, անտարակոյս իր
միտքը տեղի կրնար բեզմնաւորիլ և բանահիւսական աւելի հա-
րուստ հրիտակ թողով տպագային : Ինչ և է այս հրիտակը
ճշմարիտ հանճար մը և անարկու դաս մը կը սլարունակէ և
կրկնակի մեր ուշը կը գրաւէ : Հեթեղիք Մօրոն ի ծագիլի հասակի
աշխարհէ կ'ընելու ասեն՝ աներկբայ համողեալ պիտի ըլլար թէ
տպագայ սերունդը, ներկայէն աւելի արդար պիտի ըլլայ և զէժ
իր անունը պիտի չ'անարգէ, ուստի իր զիրքին անունը դրաւ Միօ-
զոսիս (Myosotis) որ ծագիլի մը անուն է և կը նշանակէ յիշեալ գիւ :
Գրագիրտութիւնը ընդունեց այս հրիտակը և տրտմալի սիրտով
հիմայ կը յիշէ անոր Թշուառ հեղինակը : 28 տարեկան մեռնիլ
հիւանդարանի մը (1) մէջ և այն սակէ քանի մը տարի առաջ (1858),
արդարև անհաւատալի կ'երևայ այս օտարականներու՝ որ Եւրո-
պայի ընկերական վիճակին արտաքին զարդը միայն կը ճանչնան
և երբէք ներսի զին չ'են տեսեր : Յիշեալ գիւ..... տրտում հրաւէր
չոր բանադատը չի մոռնար Միօզոյիսը կարդալու ժամանակը և
որ մահաշունչ զանգակի պէս երբեմն երբեմն տրտմալի սարսուռ
մը կը պատճառէ : Յիշենք ուրեմն իր քանի մը աղնիւ երգերը և
ըսենք հրապարակաւ մեր կարծիքը : Իր ոճը ծագիլան տերեխի մը
փայլկութիւնը ունի, տեսիլները թարմ են, զայնը մաքուր է, և
տեսքը շնորհալի՝ այլ... այլ իր նիւթը մահ ու վրիժառու և ոխակալ
կիրքեր կը բուրէ, և երբեմն ճշմարտութենէ խի հեռի կ'իյնայ և
կը փրփրայ : Սակայն այս իրեն յանցանք չ'է. անօթութենէ մեռ-
նող հեղինակ մը այնպիսի իրաւունք մը ունի որ մարդ չի յան-
դգնիր դատապարտել զանիկա. մանաւանդ թէ մեր դարու բանա-
հիւանդը եղերեղգութեան համը հոտը կ'որոտին և շալկաւ տը
Վամարթինը իրենց առաջնորդ տանելով, հառաչելը փառք սի-
սկեցին թէպէտև հարստութեան մէջ լողային : Հեթեղիքին արտ-
սուրները զոնչ՝ սուտ չ'են և որչափ դառն ըլլան ճշմարիտ աղբիւր
մը ունին, իր այրեացաւէր սիրտը :

(1) L'hôpital de la Charité.

Երգերու մէջ նշանակելի է *Վուլզի* (La Voulzie) անունակին վրայ
շինած ողբը ուր կ'ըսէ :

Երբ մանուկ էի եւ հացս դետափին թռչուններու կը փշրէի
Կարծես թէ վտակը ինծի կ'ըսէր « յուսա՛ . դէշ օրը դայ նէ
Աստուած աս հացին փոխարէնը կուտայ . » Եւ աստուած դեռ պիտի տայ

Quand j'émiettais mon pain à l'oiseau du rivage
L'onde semblait me dire : « Espère : aux mauvais jours
Dieu te rendra ton pain. » Dieu me le doit toujours !

Յունիսի 5 և 6, 1852, ըսւած սուգի երգը որուն յանգն է,

Մեռան անոնք, այո՛ , մեռան զիւցաղներու պէս
Եւ յուսահատութիւնը անդէն կ'երերայ .
Դահլիճներու դէմ զոնէ՛լ չի պահինք
Եւ արիւրար յայտնենք թէ արտաւր ունինք անոնց համար :

Ils sont morts, morts en héros,
Et le désespoir est sans armes ;
Du moins en face des bourreaux
Ayons le courage des larmes.

Ալիսպոլին համար շինած ոտանաւորը երբ ասիկա իման կ'եր-
թար, Լուի-Ֆիլիբ Սը սպաննել ուղելուն համար : Հեղինակը այս
երիտասարդին վրայ կը զօայ թէպէտեւ անոր ոճիրէն չի հաւանի
ու կ'ըսէ վեհ կերպով :

Քնարս որ ուրիշ աստուածներու նուիրեալ է եւ արքայասէր չ'է
Հիմայ զանոնք կը մոռնայ եւ կը դռնէ բարկալի՛ ապրի՛ թագաւորը

Et reniant ses dieux, ma lyre
A murmuré : Vive le roi !

Հաւանական է թէ ազատութեան անյազ սէրը Հեմելգիբ Մօրոյին
Թշուառութեան զլխաւոր պատճառներէ մէկը ըլլայ . Եթէ անիկա
քիչ մը շոգոքործութիւն ընել ուղեր և Լուի-Ֆիլիբը երգելու փա-
փազ մը յայտնէր , պատուոյ անգամ կը հասնէր :

Հեմելգիբ աւելի լուս համարեց ազատ և Թշուառ մեռնիլ քան թէ
իր քնարը արատել և սիրտը վաճառել : Ազատութեան ճշմարիտ
սիրահարները մէկ սպառնէն մը ունին միայն , մահը . և երբ զե-
րութեան ու տառապանքի ժայռերու մէջ ընտրել կը հարկադրին
մահուան զիրկը կը ջետեն այս ետքինին մօտենալով :

Իր ընտիր երգերէ մէկն է հետագայ եղէրերգութիւնը՝ զոր բարե-

կամի մը շնորհքովը կը հրատարակեմք հոս, յայտ առնելով թէ
Թարգմանութիւնը քիչ մը ազատօրէն շինուեր է :

Հիւանդատունի յիշատակ մը (1852) (un souvenir à l'hôpital.
1832) :

Շունչ իմ մահաբոյր զայս խշտեակ ջենուն,
Այն իմ գծալի անդ արտօսը հեղու .
Մաշիմ առտ լընին . այլ ոչ անգգայ
Համալիշտ սրտից լինիմ ես վըկայ :

Յայս խշտեակ անկաւ (1) տարագիր յերկրէ
Եւ փառք իւր մինչ արդ, հոտ անոյշ բուրէ :
Տանջէր աստանօր Նա անյոյս այրի .
Եւ էրզ դաշնաւոր, մինչ սիրտ իւր այրի
Եւ աղօթք ամբիծ, մինչ շուրթ իւր դողայ
Լսելի լինին... և ապա մահ գայ :

Եւ ես յայն խշտեակ անկեալ անյարիր
Գոչեմ ո՛ր Ժիւպէր զիւնրդ մաշէլր :

Մանուկ Մուսայի չիք վտանգ արի՛
Բաղդըքո և քնար են ի յարամրի .
Վասն ըն բո հըսկեմք, լէ՛ր ի մեղ վստահ
Վասն ըն քո կեանք մեր, էրզեա՛ դու անահ
Ասէին բաղումք : Այլ մինչ բուք աղլու
Որոտայր զինն, և վտանգ գոյժատու
Պաշարէր զիս փոյժ . ո՛չ ոք առ իս էր .
Բաղուկ զթուռեան զիս առեալ սրահէր :

Դողա՛ անգգամ իմ մատունք տակաւ
Ոչ զոյժ վրիժառու կարուսին բնաւ
Դրոշմեն արդ նորա դետին իմ գիր
Ես մեռայց, այո՛ . նա կեցցէ, էրկի՛ր :

Այլ աւաղ այժմիկ, մատունք իմ փակին... :
Ո՛ր թշուառ Ժիւպէր ես գոչեմ կրկին :

(1) Ժիւպէր :

Ա՛հ մինչ աղէկէդ տառապիմ յամայր
Բարեկամ սիրտ մի եթէ առ իս զայր ,
Եթէ ըստփութիւնդ զիմ սիրտ վշտահար
Եթէ զգայի զիմ ձեռնն ճիհար
Յիւր ձեռին վերայ ջեռնու մեղմագին .
Վիշտ իմ ո՛չ այսպէս մաշէր զիս ուժգին :

Այլ ո՞ր բարեկամ, ո՞ր սիրտ համավիշտ .
Հառաչ եղկելի ո՛հ անլուր է միշտ :

Բարեկամք են խուլք և յինէն հեռի
Փռածան ակմբիլ ի ճուշ գիշերի .
Մոռանան զընկերն : Տեսեալ զաթոռ իւր
Ոչ որ հարցանէ, ո՞ր է սորա հիւր :

Ո՛ր ժիւղէր անոր և քո բարեկամք
Ստոփել զքեզ էին յոյժ տարտամք :

Անիծեալ օրն այն ուր ես հէք ծնայ
Սեաւ է իմ արեւ, անիծեալ է նայ
Գոչէի անդու : Այլ մինչ ես գիտեմ
Զվեհ բնութեան սիրալոյս ըզգէմ
Այլ երբ հոգմ սիրուն եկեալ յանտառէ
Ընդ երեկս յերդ իմ հոտ անոյշ սըփսէ :

Ո՛հ յայնժամ անձն իմ սիրէ զիւր արեւ
Որպէս ծառն զիւր զալարի տէրեւ .
Ճեմիլ թե ի թե, ընդ ծաղիկ ընդ դաշտ
Բաղմիլ յանտառակ, և կամ սրտիւ հաշտ
Յերազ հեշտալի կալ մընալ յաթիւ
Եւ կամ սիրայոյդ աստ անդ գալ ի հիւ

Ո՛ր երանութիւն : Ա՛հ կեանք է անուշ,
Մոռանամ զիմ վիշտ և ամեալ ի յուշ
Յքեզ ո՛ր ժիւղէր, զոչեմ կրկնակի
Զիս՝ որ մաշէիր յայսմ խշտեակի :

ԹԱՏՐԱԿԱՆ

ԺԱՆՑ ԵՒ ՔՕԼԷՆ . (1)

ԱՐԱՐՔ Բ .

ՏԵՍԱՐԱՆ Ա .

Մարգրիդ (միսակ , եւ ժամայոյց ինկուին) . — Ժամը մեկը կ'երթայ .
Քօլէդ ուր է նէ հիմայ , կուգայ : Ամէն բոսկէ որ կը հոսի , սիրտիս
վրդովը կը յաւելու : Լ'էքինը ո՞ր ես . . .

ՏԵՍԱՐԱՆ Բ .

ՄԱՐԳԻԶ , Լ'ԷԲԻՆԸ :

Լ'ԷԲԻՆԸ (ներսի դիէն) . — Ահաւասիկ եմ տէ՛ր .

ՄԱՐԳԻԶ . — Շուտ ըրէ՛ , հոս եկո՛ւ .

Լ'ԷԲԻՆԸ . — Ահա՛ , ահա եկայ :

ՄԱՐԳԻԶ . — Շատ չ'երթար կուգայ Քօլէդ :

Լ'ԷԲԻՆԸ . — Այո տէ՛ր :

ՄԱՐԳԻԶ . — Այլ ես չ'եմ ուզեր տեսնել . հաւաստի եմ որ մէյմը
անոր երեսը տեսնեմ բանս պիտի բուսնի :

Լ'ԷԲԻՆԸ . — Եթէ այնպէս է , տէ՛ր , սրահէն մի ելնէք . ես
անոր ընդունելութիւն կ'ընեմ եւ կը տեսնէք թէ ի՞նչ կերպով զլուխ
կը տանիմ :

ՄԱՐԳԻԶ (մեկտալի) . — Պահու՛ղի՛մ որ անոր երեսը չի տեսնեմ ,
եւ որ բիւր անգամ երպո՛ւմ ըրի մինչեւ կեանքիս յետին օրը սիրելի
դանիկա :

(1) Տես Արեւելք թիւ Ը .

Լ'ԷՖԻՆԸ . — Եթէ այս տեսակ ամէն երկումը կամ խոստումը կատարել ուզէ մէկը , պատանային օգնութիւնը անգամ բաւական չ'է :

ՄԱՐԳԻՋ (մեկուսի) . — Եւ Քօլէնը , ինչպէ՞ս մոռնամ էս այն բարի Քօլէնը որ այնքան իս կը սիրէր , իս իր եղբայրը կ'անուանէր , և որ մեկնելու օրը զիրկընդ խառն կ'ըլլար ինծի հետ . . . : Եւ ահա էս այսպիսի անարժան ընդունելութիւն մը կը պատրաստեմ անոր :

Լ'ԷՖԻՆԸ . — Տէր . . .

ՄԱՐԳԻՋ . — Ի՞նչ կայ :

Լ'ԷՖԻՆԸ . — Շշուք մի կզգամ , պահեցէ՛ք ահա կուգան , ահա . . . սասիկ ևս պահեցէ՛ք կըսէմ :

ՄԱՐԳԻՋ . — Ժամանակ չիկայ . ա՛հ ի՞նչպէս ընեմ .

(Քօլէն եւ Քօլէդ կ'երեւան)

ՏԵՍԱՐԱՆ Գ .

ՄԱՐԳԻՋ , ՔՕԼԷՆ , ՔՕԼԷԴ , Լ'ԷՖԻՆԸ .

(Առաջ Քօլէն ներս կը մտնէ , Քօլէդ ակնկար անոր ետեւէ կուգայ . Մարգիդը դէպ ի Քօլէն կը յառաջանայ եւ չի համարձակիր Քօլէդին երեսը նայիլ :)

ՄԱՐԳԻՋ . — Ո՛հ սիրելի Քօլէն , այս ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ դուք ինքն հաս կը գտնուինք :

ՔՕԼԷՆ . — Վասն զի էս նոյն էմ , միշտ հաւատարիմ բարեկամ , այլ դուք :

ՄԱՐԳԻՋ (ակնկար) . — Սիրտ իմ միշտ նոյն է .

ՔՕԼԷՆ . — Երանի թէ . այլ հրաման տըւեք կաղաչեմ որ սա սպասուորը դուրս ելնէ . որովհետեւ հիմա նախարար մի եղար , չէնք համարձակիր մեր սէրը ամէն մարդու առջև յայտնել .

ՄԱՐԳԻՋ (առ Լ'Էֆինը) . — Դուրս ելիր :

ՏԵՍԱՐԱՆ Դ .

ՄԱՐԳԻՋ , ՔՕԼԷՆ , ՔՕԼԷԴ ,

(Վայրկեան մի լուսին կ'ըլլայ) :

ՄԱՐԳԻՋ (շփոթալի գէմբով) . — Մօրս միտքէն ելաւ այս առտու , որ նստելնիդ հարցընելու : Աւելորդ է ըսել որքան դժարս եկաւ :

ՔՕԼԷՆ (հետադատ գեմբով) . — Կը հաւտամ . այլ վնաս մի չի կայ . որովհետեւ մենք ուր նստելնիդ զիտէինք , հաւաստի էիք որ նորէն պիտի գանք ի տես :

ՄԱՐԳԻՋ . — Երանի՛ թէ առաջ տեսնուէինք , հիմա կարի ուշ է .

ՔՕԼԷԴ . — Երանի՛ թէ բնաւ չի տեսնուէինք :

(Վերստին լուսին կ'ըլլայ) :

ՔՕԼԷՆ . — Քոյրս չէ՞ք ճանչնար .

ՄԱՐԳԻՋ . — Ա՛հ իզմէ աւելի թշուառ մարդ կայ մի՞ երկրի երեսը . մօրս գերի եմ , հարստութիւնս անորն է , ուստի պարտաւոր եմ յամենայնի , պարտաւոր եմ նաեւ երանութիւնս անոր կամբին դո՛ն ընել . Ո՛հ մի ատէք ... մի՛ արհամարհէք իս ... եթէ զիտնայիք ... :

ՔՕԼԷՆ . — Մեր գումը կը շարժեք , բարեկամ , երկար չընենք այսպիսի տեսութիւն մը երկու կողմին վշտաբեր է : Դուք անու . դողի մէջ եւ ինտոր շարժելնիդ չիյտեք որ մեզի ծանօթ չ'երևար . այս կը բաւէ , մենք հիմակընէ ալ դձեղ չենք ճանչնար : Մնաք բարևաւ : (գորս կ'ելնեն .)

ՄԱՐԳԻՋ . — Մի՛ , կաղաչեմ , մի՛ հեռանաք , մէյ մը կանգ առէք ըսելիք ունիմ :

ՔՕԼԷԴ (Քօլէնը արգիւելով) . — Եղբայր նայէ՛ , քեզի խօսելիք մը ունիմ կ'ըսէ :

ՄԱՐԳԻՋ . — Քօլէդ , իմ վրայ զծան և իս մի՛ արհամարեր դառն և վիրաբեր շունչովդ : Այո՛ ես կ'զգամ որ արհամարանքիդ արժանի եմ , այլ դու մի՛ աւելի ծանր ընէր զան այս վայրկեանի մէջ : Հարստութիւնը , սնափառութիւնը իս կոյր ըրին թողին :

Անհաւատարիմ եղայ սիրոյ , անհաւատարիմ եղայ բարեկամութեան , մոռնալ ուղեցի սէրը , արմատաքի հանել ուղեցի անոր պատկերը . զիտեմ և կըխոստովանիմ՝ այլ զիտեմ որ ներում չունիմ : Այլ նայէ՛ ի՞նչ վիճակի մէջ եմ , որ աշխարհի մէջ կապրիմ . նոր հոսանք մը իս կը հրէր կը տանէր , կարող չ'եղայ դէմ դնել և թող տըլի որ առնէ իս տանի . մայրս այսպէս կուղէր անոր ալ դէմ չի դրի , լռելեայն հնաղանդեցայ : Հարստութեան հասնելէ ետև մօրս միակ դրաղունն էր այն ամէն յիշատակները . ջնջել որ մեր առջի աղքատութիւնը յիշել կուտային , մինչև քու վրայ խորհիլը անգամ արգիլեց ինձի . նայէ՛ ո՛րքան զթուռեան արժանի եմ :

ՔՕԼԷԴ . — Երբ դուք չքաւոր էիք և մենք ձեզմէ քիչ մը աւելի ունևոր , հայրս ալ պատուէր կուտար ինձի որ զբեղ չի սիրեմ . մի թէ ես անոր հնաղանդ եղայ մի՞ , ըսէ՛ դու ինչ՝ լաւ զիտես :

ՄԱՐԳԻԶ . — Ա՛հ սիրելի Քօլէդ , հաւտան որ երբէք քու պատկերը սիրտէս անհետ չ'եղաւ : Այնպիսի կերպով նկարեալ էր այն հոն , որ անունդ լսելու վայրկեանէ խվեր բոլոր վաղեմի սէրս արթնցաւ . և հիմա որ քու ներկայութիւնը կը վայելիմ , հիմա որ քեզի հետ կը խօսիմ երեսդ կը նայիմ , տուչի սիրականիդ մարմինը և սիրտը կ'նդոմնիմ նորէն , առջի Ժամօն կ'ըլլամ : Քու ամէն մէկ նկատումը ինձի նորէն այն առաքինութիւնը կուտայ զոր հոս գալէ ետև կորուսի : Երբ կը տեսնեմ որ բերանդ կը բռնաս սիրտս կը բաբախի և ներում կ'ապասեմ , ինչպէս և մեր սիրոյ առջին ատենները երբ դու կը բարկայայիր և կը ներէիր :

ՔՕԼԷԴ . — Ադ ի՞նչ օրեր կը համարձակիս յիշելու :

ՄԱՐԳԻԶ . — Այն օրերը , այն երդումները , այն առջի սէրը կը յիշեմ , այն քնքուշ և ճշմարիտ սէրը որ իմանկութենէ հետէ դմեղ բորբոքեց , առանց որոյ երջանկութեան և ոչ միակ առաջարկութիւն մը կարող եղանք ընելու : Յիշէ՛ , Քօլէդ , յիշէ՛ մեր առջի տարիները , յիշէ՛ այն առջի բառերը որ իրարու ըսինք , յիշէ՛ և կը տեսնես թէ այն ամէն բառերը մշտակոյ սիրոյ խոստում մը էին :

ՔՕԼԷԴ . — Բ՛արբէ . ո՞վ արդեօք , ե՛ս եթէ դու այն խոստումը մոռցաւ :

ՄԱՐԳԻԶ . — Դու , սիրելի Քօլէդ , եթէ հիմա ինչ բաժնւրիս և հեռանաս , վասն զի ես դեռ կը սիրեմ , առջինէ աւելի կը սիրեմ , կը պաշտեմ զբեղ : Ըսէ՛ , մի՛ քաշիր , կը փախազլո՞ս որ իրարմէ

բամբուլներ ըսէ՛ . մի՞թէ այնքան անգթութիւն պիտի կրնաս ունենալու երեսիս պոռալու , ժանօ ալ զբեղ չ'եմ սիրեր :

ՔՕԼԷԴ . — Երբէք այսպիսի բառ մը բերնէս չի պիտի ելնէ
ՄԱՐԳԻՋ (առ Քօլէն) . — Ահա՛ Քօլէզին սիրտը կ'իջնէ , ահա՛ կը մեղմի սիրելի Քօլէզս , բարեկամ կ'աղաչեմ ինծի համար անորմէ ներում խնդրէ . (Քօլէնի զիրկը կ'իյնայ) .

ՔՕԼԷՆ (յուզալի) . — Քոյր իմ , այնպիսի սիրով կ'ընդգրկէ զիս որ վաղեմի մտերմութիւնը յիշել կուտայ :

ՄԱՐԳԻՋ . — Քօլէզ սիրունի իմ , Քօլէն բարեկամ իմ . նս դեռ արժանի եմ ձեր սիրոյ , կ'զգամ զան վասնդի սիրտս հիմա ուրախութեամբ կը զեղու : Ա՛հ սիրելիս պարզեւ երկնային նուէր մ'է եւ երկինք երկու անգամ չ'ընէր այն պարզեւ . քանի քանի անգամ արդեօք վշտահար սիրտով այն հանգարտ օրերը չ'էի խնդրեր զոր միատեղ կոնցունէինք . քանի՛ քանի անգամ չ'էի համոզուեր թէ երանութիւնը սիրոյ մէջ կը ծնանի եւ միայնութեան մէջ կ'ապրի :

ՔՕԼԷՆ . — Բարեկամ քեզմէ կախեալ է զան վայելել նաև հիմա , եկո՛ւ մեզի հետ , եկու Օվերյինիս դառնանք . ոսկիներդ տեղադրելու համար՝ բաւական թշուառ կայ միշտ , ընկերութեան մէջ բարութիւն ըրէ , յիառք ծախելու տեղ . եկո՛ւ , այն օրը ոչ միայն մեր սէրը նորէն պիտի ընդունիս՝ այլև երկու տեսակ երանութիւն պիտի զգաս , հարուստի եւ աղքատի երանութիւնը :

ՄԱՐԳԻՋ . — Երանի՛ր թէ մայրս սիրտիս յուզումը եւ անհուն եռանդը տեսնելով հաւանութիւնը տար . այլ ո՛չ : Մայրս սնափառութեան ետեւ կ'արշաւէ , իր բոլոր զբաղումն է ստուէրալի երանութիւն մը : Ո՛ր թշուասունի կին . երբէք չի մտածեր թէ ի՛նչ ունի , եւ յարաժամ տակույրայ կ'ըլլայ զիտնալու համար թէ ուրիշները ի՛նչ ունին : Այսու տմեհայնիւ կը յուսամ որ անոր սիրտը պիտի ընեմ , աչքին առջեւ պիտի դնեմ այն ամուսնութեան խոստումը զոր ամէն օր զուարճութիւն կը համարէինք նորոգել , այնպէս չ'է՞ Քօլէզ . այն թուղթը սրահած պիտի ըլլաս :

ՔՕԼԷԴ . — Այո՛ պահեր եմ , դեռ կը պահեմ , այլ երկար տառնէի վեր չ'եմ ժողի զան կարդալ : Վրան նայած տառնս այնպէս կը թուէր ինծի որ քեզի գէ՛մ կ'ամբաստանէր :

ՄԱՐԳԻՋ . — Եղբայր իմ , նորէն կ'երգնում , նորէն վկայ կը լսենա՛մ բոլոր ինծի սիրելի եղածները , թէ խօսքիս վրայ պիտի կե-

նամ : Հիմա ասկէ էլնելով պիտի երթամ մօրս ոտքը իյնամ և յայտ-
նի ու մեկէն պիտի հրապարակեմ թէ քու ամուսինը չ'ըլլամ նէ
պիտի մեռնիմ , և թէ ուրիշ կ'ին մը ... :

ՏԵՍԱՐԱՆ Ե .

ՄԱՐԻՁ , ՄԱՐԳԻՋՈՒՀԻ , ՔՕԼԷՆ , ՔՕԼԵԴ .

ՄԱՐԳԻՋՈՒՀԻ . — Հարսնիքի հաշուատը բերին , գիտե՞ս մի
տղան :

ՔՕԼԵԴ . — Սո՛ւրբ աստուածածին :

ՄԱՐԳԻՋ . — Մի՛ հաւատար կատակ է այն ... :

ՔՕԼԵԴ . — Կը խաբէս զիս ... :

ՄԱՐԳԻՋ . — Երկինք վկայ է թէ ... :

ՄԱՐԳԻՋՈՒՀԻ . — Ին՞չ ունիս տղան , աս ին՞չ է , ի՞նչ կը նշա-
նակէ այս գաղտնիքը օրիորդ Քօլէդին հետ : Հարսնքի օրերը այս-
պիսի ընդունելութիւններ ընել չի վայելիր : Եւ դուք արգոյ Քօլէն և
օրիորդ Քօլէդ հետ եկեր էք տղուս գլուխը կը շփոծեք . հիմա ժա-
մանակ չ'ունի ձեր գործերուն ղրաղելու . ուստի կ'աղաչեմ թող
տըւէք որ հանդարտ իր ամուսնութեան նայի :

ՔՕԼԷՆ . — Շնորհաւ , տիկին , հաւատարի եղիք որ չ'ենք ու-
ղեր դանդիկա շփոծել , ահա կը հեռանանք : Եկո՛ւ , քոյր իմ , եկո՛ւ
եղբօրդ հետ , եկո՛ւ երթանք , երանի՛ թէ եղբայրդ ամէն փախազիկ
տեղը բռնէր : (դուրս կ'ելնեն)

ՄԱՐԳԻՋ (ետեւէ վաղելով) . — Ո՛չ , մի՛ երթաք , կաղաչեմ մի
երթաք :

ՔՕԼԷՆ . — Թո՛ղ երթանք . մեր ներկայութիւնը վարքիդ ամօ-
թըն է :

ՏԵՍԱՐԱՆ Զ .

ՄԱՐԳԻՋ , ՄԱՐԳԻՋՈՒՀԻ .

ՄԱՐԳԻՋ . — Մայր իմ , կը յարգեմ , կը սպասուեմ զբեղ , այ

շխտակը ըսեմ սիրտս անգուծ կերպով կը վերաւորեն , և զու կա մաւ պատիւը կատարես : Ի՞նչ իրաւունքով, մայր իմ, կը համար- ձակիս մեր բարեկամները, մեր հաւասարները արհամարհել. մի՞թէ աւոնք ինծի և քեզի նման մարդեր չ'են , ի՞նչ է աս , ո՞վ իշխանու- թիւն կուտայ քեզի այսպէս վարելու : Անոնց ծնունդը իմինքն կ'ար- ժէ և սիրտերնին իմ սիրտէ աւելի կ'արժէ :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Դո՛ւ որդեակ, զու է՞ս որ ինծի հետ այս կերպով կը խօսիս . զու է՞ս որ կը համարձակիս ... :

ՄԱՐԳԻԶ . — Այո՛ , մայր իմ , այո՛ ես էմ . ես կը համարձակիմ ըսելու թէ հարստութիւնդ ոչինչ է և ես կ'ատեմ զան եթէ անով ես գերի պիտի ըլլամ և զիս կառավարելու իրաւունքէ պիտի զրկուիմ :

ՄԱՐԳԻԶՍԻՀԻ . — Կ'ը հասկընամ . ահա հիմա ակներև եղաւ այն զաղտիքը զոր կը վախճայի երևան հանել , Արդարև արժանի ես եղեր այն անարգ վիճակին՝ որու մէջ ծնար և ուրկէ իմ մայրա- կան սէրը գրեղ հանեց . այն վիճակին ամէն նուաստութիւնը (bassesse) ունիս : Հիմա ալ չ'եմ երկբայիր, Քօլէղը կը սիրես, կ'ա- մըճաս զան ինծի ըսելու , այլ ... :

ՄԱՐԳԻԶ . — Ո՛չ մայր իմ , չ'եմ ամէնար , ո՛չ բնաւ : Այո՛ կը սիրեմ Քօլէղը և ինծի վառք կը համարիմ զայն յայտնել և ոչ ամօծ : Այն օրիորդին վրայ ունամ սէրս զրեթէ այն սիրոյ չափ հին է որ ի մանկութենէ հետէ սիրտիս մէջ կը կրեմքեզի համար :

Ամէն ջանքը ըրի որ անոր սիրտիս բորբոքը մարեմ , ունայն ջանք . ասոր վրայ չ'եմ զջարիր ընդ հակառակն , վառք կուտամ աստուծոյ , որ զեռ առաքինութեան մաս մը վրաս կը գտնուի և հպարտութիւնս նուաճելով , կը յազթանակէ աս պարագայի մէջ : Քօլէղին խօսք տուի որ իրեն հետ ամուսնանամ , և ինչ ըլլայ , ըլ- լայ , խօսքս պիտի կատարեմ . Այսպէս կը պահանջեն իմ պատիւը և երջանկութիւնը , և ո՛չ պատիւս և ո՛չ երջանկութիւնս կ'ուղեմ կորուստնել : Զբաւոր , անշուք , համեստ Քօլէղը աւելի ընտելի է ինծի համար քու ամէն կիներէդ որոնց միակ վառքը հարստու- թիւնն է :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Տէ՛ր աստուած , այս ինչ օրերու հասայ , ինչէ՛ր կը լսեմ, զո՞ւ , Մարգիդ , զո՞ւ Քօլէղը կին պիտի առնուս . զո՞ւ ... :

ՏԵՍԱՐԱՆԷԻ.

ՄԱՐԳԻՋՈՒՀԻ, ՄԱՐԳԻՋ, ՏԻՒՐՎԱԼ.

ՏԻՒՐՎԱԼ. — Դատարանը գացի, տիկին, տեղակալնիդ հոն է և էս ... :

ՄԱՐԳԻՋՈՒՀԻ. — Արգոյ Տիրվալ եկո՛ւքիչ մը խնժի օգնէ, եկու լսէ մէյ մը թէ ի՞նչեր կը յանդգնի ըսել . Քօլէղին հետ կարգը՝ լեկու խօսք կ'ընէ . այս այն օրիորդն է սրտ վրայ քանի մը խօսք արդէն ըսի բեղի : Զաւակս պիտի ըլլայ և բոլոր կեանքիս թշուառութիւն և ամօթ կը պատրաստէ :

ՏԻՒՐՎԱԼ. — Արգոյ մարգիդ, միտքերնիդ բերէք մէյ մը թէ ինչ ատտիճանի մարդ էք և յետոյ ... :

ՄԱՐԳԻՋ. — Դուք միտքերնիդ բերէք թէ ո՞վ էք և սիրտիս վերաբերեալ իրերու մի՛ խառնըվինք . զձեզ ճանչնալու օրերէ մինչև հիմա սիրտս ձեզի հետ յարաբերութիւն մը չունեցաւ :

ՄԱՐԳԻՋՈՒՀԻ. — Հերիք է, ապաշնորհ զաւակ, լսէ՛ . անա այս է ուրեմն իմ ըրածներու փոխարէնը : Քեզի համար միայն կեանքս անցուցի, քեզի համար ամէն բան զո՛հ ըրի, և երբ ժամը եկաւ ուր փառքովդ այն զոհներու տրիտուրը պիտի վճարէիր, անա զու կ'ուզես որ անարգիւմ, նուաստանամ, կ'ուզես, ոչ միայն խօսքիդ վրայ չի կենալ, այլ և տ'Օրվիլ կոմսուհիին տղամօ խոստումս չի պահել :

ՄԱՐԳԻՋ. — Ո՛հ, մայր իմ, ի՞նչ ընեմ . կ'ուզե՞ս որ խաբեմ, կ'ուզե՞ս որ կին առնում զասիկա երբ սիրտս ուրիշի մը սիրահար կը բորբոքի : Հիմա ո՛ւր է նէ պիտի գայ, թո՛ղ տուր զի՞նքը վկայ բռնեմ, թո՛ղ որ յայտնեմ իրեն թէ Քօլէղը կը սիրեմ :

ՄԱՐԳԻՋՈՒՀԻ. — Անողորմ զաւակ . այս առաջին վիշտն է որ կուտաս սիրտիս, առաջին այլ կարի բռնազին, և այն յանպատրաստէ : Մի՛տ զիր, խոնարհէ՛, մի՛տ զիր մօրդ կ'աղաչեմ . աղաչելու իրաւունքը գոնէ չես զլանար ինէ. այնպէս չ'է՛ : Ար լըն դրեմ, երգամամբ չափ կը պահանջեմ տ'Օրվիլ կոմսուհիին բան մը չ'ըսես : Հարսնիքը ետ թող մնայ, և զու որքան ժամանակ կ'ուզես նէ ան, խորհէ՛, և ետքը որոշում մը ըրէ՛, այլ մի՛ այժմ, կ'աղաչեմ .

իմ ամենասիրելի և քնքուշ բարեկամէս կը բաժնես զիս : Սիրելի որդեակ կ'սպասեմ որ այս բարութիւնը ընես ննծի : (Մեկուսի) .
Ո՛հ ո՛ր էր թէ չի գար ... :

ՏԵՍԱՐԱՆ Ը.

ՄԱՐԳԻԶ, ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ, ՏԻՐՎԱԼ, Լ'ԷՔԻՆԸ .

Լ'ԷՔԻՆԸ . — Ահաասիկ տ'Օրվիլ կոմսուհին :

ՏԵՍԱՐԱՆ Թ.

ՄԱՐԳԻԶ, ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ, ԿՈՄՍՈՒՀԻ, ՏԻՐՎԱԼ.

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ (մեկուսի) . — Վայ եկաւ իվերջէ . (մեծազոյ) . Ո՛հ , բարի եկաք տիկին հաղար բարի . կասկածիլ սկսեք էինք որ չ'ըլլայ թէ ձեր տեսութենէ ղըրկինք : Տղուս կասկածը այնչափ էր որ ձեր տունը ընծանալու վրայ էր :

ԿՈՄՍՈՒՀԻ . — Հաւատալի՞ էր թէ ես խօսքիս վրայ չի կենամ որ դուք այդչափ կասկած ըրիք : Շիտակը՝ զո՛հ եմ որ թիչ մը ուշացայ , որովհետեւ մարգիղին սիրալի սիրտը անհանգիստ ըլլալու առիթ ունեցաւ :

ՄԱՐԳԻԶ . — Տիկին , յիրաւի՛ ...

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . Այսօր պտըտելու ելա՞ք :

ԿՈՄՍՈՒՀԻ . — Զ'է . շխտակ տունէս կուգամ :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ (մարմրելով) . — Բոլոր առտու տղաս Թիւլլըրի մէջ պտոյտ ըրաւ յուսալով որ զձեզ հոն պիտի գտնէ :

ՄԱՐԳԻԶ . — Զճարտութիւնը կը պահանջէ որ ... :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Ճաշը կ'երկարի . այլ յուսամ որ սեղանը պատրաստ է . արգոյ Տիրվալ չ'ըսե՞ք մէյմը որ կ'երակուրը բերեն :

(Տիրվալ կ'ելնէ) .

ՏԵՍԱՐԱՆ Ժ.

ՄԱՐԳԻՉ, ՄԱՐԳԻՉՈՒՀԻ, ԿՈՄՍՈՒՀԻ.

ՄԱՐԳԻՉՈՒՀԻ (առ կոմսուհին) . — Մինակ մինակուկ պիտի ըլլանք :

ԿՈՄՍՈՒՀԻ . — Այդ ինձի համար չ'է, վասն զի այլուր էս տեղի մինակ եմ : Գիտէ՞ք արդեօք թէ ո՞րքան յագեալ և սղգեալ եմ արքունական և ազնուական սրահներէ, ուր սիրտերը միշտ զքօսանքի ետեւէ կ'արշաւեն և երբէք երանութեան մը չ'են հանդիպիր :

ՄԱՐԳԻՉ . — Եւ ի՞նչպէս հնար է այն երանութիւնը գտնել երբ սիրտը չ'է մեղի առաջնորդ :

ԿՈՄՍՈՒՀԻ . — Իրատեմբ ունիք, մարդիկ, այլ խնդանգատութիւն մը կը նշմարեմ այսօր զէմքերնուդ վրայ, սխառճառը կրնանք մի՞ գիտնալ, ի՞նչ կայ :

ՄԱՐԳԻՉՈՒՀԻ . Թողութիւն տըւէ՞ք, տիկին . այնքան երախտագետ և փափագայի սիրտով զրաւեալ է ձեզի հաճոյ ըլլալու որ կը շփոթի կը մնայ :

ԿՈՄՍՈՒՀԻ . — Անսայթաք ճամբայ մը միայն կայ հաճելի ըլլալու համար, սիրելի գիտնալը :

ՄԱՐԳԻՉ . — Շուտ և հեշտեալ կը սորվուի այն, տիկին, և առջի դասը երբէք չի մոռցուիր :

ՄԱՐԳԻՉՈՒՀԻ (առ կոմսուհին) . — Երբ առջի անգամ զձեզ տեսաւ հոյն խօսքերը կը կրկնէր իր սէրը ինձի յայտնելու համար :

ՏԵՍԱՐԱՆ ԺԱ.

ՆՈՅՆԵՐԸ, ՀԻՒՐԱՊԵՏ.

ՀԻՒՐԱՊԵՏԸ . — Տիկին, ճաշը պատրաստ է :

ՄԱՐԳԻՉՈՒՀԻ . — Ելէ՛ք, հիմա սեղան նստինք, յետոյ և ձեզի շատ ըսելիքներ ունիմ :

(Պիտի շարունակելի .)

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԺԻՒՐԱՅԻ ԱՏՐՈՒԿԸ

Հռոմէական մօլի կիրքերը նորէն արժընալու վրայ են և ամէն տեղ անհնարին յանդգնութեամբ կ'աշխատին միտքերը գոգոել և կրօնական խարոյկին վրայ փչել : Յօէ ճշմարիտ հաւատքի կայծ մը գտնուէր այս ապականակիր սիրտերու մէջ, եթէ ներքին համոզում մը ըլլար այս ապուշ միտքերու առաջնորդը, եթէ բարիք մը ըլլար այս մարդերու յանդուգն դիտաւորութիւնը, կարելի է որ բանասէրը ներում շնորհէր և ի սէր ազատութեան լուէր իսկ . այլ ոչ բնաւ, հռոմէական մօլիները ուրիշ նպատակ մը, շահամոլ դիտաւորութիւն մը ունին, երկրային իշխանութիւն մը կ'ուզեն կանգնել և բոլոր իրենց ջանքը հոն կը նային : Բարեւազաւոր ընել ամէն քրիստոնեայ մարդու և ամէն քրիստոնեայ ազգի վրայ, անհ իրենց նկարագիրը և այն՝ երբ բաբոթիւնը ազատութիւնը կը դատաւարտէ, միտքը կը դատաւարտէ, քննութիւնը կը դատաւարտէ, խիղճը շղթայի տակ կը դնէ... Յօէ վտրձիւ չի գիտնայինք թէ կրօնական մօլի եռանդը ինչ անդարմանելի աղէտքներ կը պատճառէ, արդարեւ խնդալէ ուրիշ բան մը չ'էինք զգար այսպիսի երազի մը համար աշխատողները տեսնելով :

Հռոմութիւնը այնքան հեռու է հիմա քրիստոնէութենէ որքան երկինքը երկրէ . քրիստոնէութեան աթոռը երկինքի մէջ դրուած է և հռոմութիւնը անոր աթոռը կ'ուզէ նորէն երկրի վրայ հաստատել : Շատ կը խաբւին հռոմէական մօլիները եթէ կը կարծեն թէ այս քայլով և այս կերպով իրենց ազանդը իր առջի անիրաւ արտօնութիւնները պիտի գտնայ և բռնակալ զաւաղանը ձեռք պիտի ձգէ նորէն խիղճը ճմլելու համար : Այս ամէն կոխիւն տակէն, զոր իրենք անդգուշաբար կը յարուցանեն, նոր ճշմարտութիւն մը պիտի ելնէ, թո՛ղ հիմաւունէ հաւաստի ըլլան, և վերստին պիտի դատաւարտէ հռոմութիւնը և իր այլազէմ արբանեակները, այո՛՜ վճռաբար պիտի դատաւարտէ յանուն ազատութեան և յանուն մարդկութեան : Ի նախիր հռոմէականները պատմութիւնը կը նենգեն, վայրապար ճշմարտութիւնը կ'այլակերպեն, ի դուր կը վա-

ուն, կը բորբոքին և քարոզելու համար ոտք կ'ելնեն. փիլիսոփայութիւնը կը հսկէ և չի ներեր որ մարդկութիւնը համոզւի թէ քրիստոնէութեան բարոյականի աւանդապահը այնպիսի մոլիւնէրն են : Քրիստոնէութիւնը ազատութիւնը կը սիրէ, քրիստոնէութիւնը չ'ընդունիր գերութիւնը և չ'ի հռոմէականներու մնար մինչև այսօր ստրկութիւնը պիտի տեսնուէր Եւրոպայի լուսաւոր կողմերը. Մինչև 1789, 25 հոկտեմբերի հռոմէական եկեղեցիին անդամները զեռ ստրուկ (serf) ունէին, և այսօր 1789ը թուականին թշնամի են վասն զի այս վեհ թուականը միտքի և մարմնոյ ազատութիւնը տուաւ Ֆրանսայի : Թո՛ղ Լորիզէին թողնեն սուտ սուտի վրայ կուտակեն, պատմութեան ջանքը հիմա այնպիսի մարդերու ձեռք է որ՝ ալ ազանդաւորներու կատողութենէ վախ չի կայ. միջին դարը և ստրկութիւնը փառաւորելը հռոմէականներու արժանի աշխատութիւն մ'է, այլ այս աշխատութիւնը հոռմութեան դատակնիքը պիտի ըլլայ օր մը :

Լուի Պլան հետեւեալ կերպով կը պատմէ Ֆրանսայի յետին ստրուկին ուրախութիւնը երբ ասիկա խմացաւ թէ ալ քահանայի մը գէրի չ'է :

.... Սահմանադիր ժողովը երբեմն վեհ տեսարաններու տեղի կուտար : « Այսպէս էր, կ'ըսէ պատմագիրը, հոկտեմբեր 25, 1789ին Նիստը, երբ՝ Ֆրանսայի պատգամաւորներու մէջէն անյնելով, ներս մտաւ թշուառ շինական մը որ գրեթէ կէս դարի չափ ստրուկ եղեր էր Լուի ԺՒի ժամանակը. որ, յետոյ, ուստուն տարի ևս ստրկութեան մէջ ապրէր էր, և որ հիմա հարիւր քսան և մէկ տարեկան հասակի մէջ, կը փափագէր, իր յետին շունչը տալէ առաջ, զալ հրապարակաւ շնորհակալ ըլլալ աստուծոյ և Ֆրանսայէ այն ազատութեան համար զոր սկսեր էր վայելիլ : Մարդկային ազգի այս հայրը, երբ զեռ տասնութ տարեկան էր, Ժիւրա նահանգէն ելեր և մէյ մը Բարիդ եկեր էր : Այս երկրորդ գաղութաւ, մէկ դարէ ետեւ, արդե՞օք ի՞նչ փոփոխութիւններ իրեն կը յայտնէր : Այն պղտի օծեանը ուր իջեր և պատսպարեր էր առջի անգամ, հիմա փառաւոր հիւրատուն մը եղեր էր, առջի մոռ գոնհը հիմա մայրութեան ամենէ զեղանի ծաղիկ էր և.... : Այլ այս ամէնը աննշան և անշուք այլայլութիւն մը կրնար համարիլ եթէ մէկը համեմատէր այն այլայլութեան հետ զոր անյայտ զօրութիւն մը կատարեր էր մարդերու թէ՛ միտքի և թէ՛ սիրտի մէջ : Այն ատենը Ժիւրայի բնակը ստրուկ էր, ստրուկ

ՔԱՀԱՆԱՅԻ մը. այսօր ազատ է անիկա : Երբ ներս մտաւ սրահէ, ուր ակմբեալ կը նստէին հայրենիքին պաշտպանները կամ հայրերը, ինչպէս որ իրեն ըսեր էին, Ազգային ժողովը այսպիսի հոյակապ կերպարանք մը տեսնելով սրտայոյզ սկսաւ շարժիլ և լակէզեմոնական յարգանքք միակամ միահամուռ ոտքի ելաւ : Հարիւրամեայ ստրուկը գայթ ի գայթ և անհաստատ քայլով յառաջ տնցաւ. իրեն առաջնորդ էին իր թոռներու թոռերը և նորաբոյս պատանուի մը, իր Անդիկոնը (1) որոնց վրայ կը յենուր այս ազնիւ ծերունին : Գահակալին զրասեղանի առջեւ նստաւ իվերջէ և պատգամատրներու աղաչանքով ստիպեցաւ փեղոյրը զլսոյ վրայ պահել : Այնքան սիրով և երախտագէտ զգայումով զրաւեալ էր որ բերանը չի բացաւ. միայն իր թմբեալ և ծմբեալ այտերու վրայէ արտասօքը ոլոռն ոլոռն կը հոսէր և իր ներքին վիճակը սրտաշարժ կերպով կը յայտնէր : « Երջանիկ եղիք, ըսաւ անոր, այն ժամանակ, զահակալը, անս աչօք կը դիտէր ազատ հայրենիքի մը տեսարանը : » Այն օրը մէկ խորհուրդ մը միայն զրաւեր յափշտակեր էր բոլոր ազգային ժողովը, խորհուրդ գծումէան, վեհազնութեան և յուսոյ : »

Ազգային ժողովը այս հարիւր քսան և մէկ տարեկան ստրուկին ազատութիւն տալէ ետեւ, հասոյթ մը կապեց որպէս զի քահանաները (հումմէական) տեսնեն և ամէնամեայն..... :

Ա Յ Լ Ե Ի Ա Յ Լ Բ

— Ռուսերէն տառերն օրագիրը 1705ին հրատարակեցաւ մեծն Պետրոսէ, որ իր ձեռքով կը սրբագրէր անոր փորձերը, և որոնց քանի մը թերթը մինչև հիմա կը տեսնուի : Այս տառք օրագրին անթերի հաւաքումը երկու օրինակէ միայն կը բաղկանայ և երկուքն ալ Բեռլինը պարկի գրքատունը կը գտնուին : Այս տարի Մօսքուայի

(1) Անդիկոնը Էօսիբի և Ժորասի ղուսար էր : Որդիական սիրոյ օրինակ կը համարուի իր կոյր ու տարագիր հօրը առաջնորդելուն և մխիթարելուն համար :

լսարանին միգարեայ տարեդարձը ըլլալով առաջին զրբապետը հրաման ըրեր է որ մեծն Պետրոսին հրատարակեալ և սրբագրեալ անդրանիկ օրագրին օրինակը սուրի և տարածի : Քիչ ազգ կամ ժողովուրդ կայ որ հայերու նման օրագիրներու յարգը չը ճանչնայ, և երբ Եւրոպայի թագաւորները օրագիրի մը հեղինակները մինչև իրենց խորհրդակից կ'ընեն, հայերը հաղիւ թէ կը հաւանին հեղնաբար անոնցմէ լուր խնդրել : Երանի' թէ մեծն Պետրոսի ըրածէ խրատ առնէին :

— Աթենքի ֆրանսէ (l'Athènes français) անուն շաբաթեայ տետրակը հետագայ դէպքը կը պատմէ : Երկու յոյն՝ մէկը ուղղափառ և մէկայլը հռոմէական գրեթէ ամէն օր քաղաքական նիւթերու վրայ կը կուխն. ուղղափառը կը սնդէ թէ Սեպասթորը անառիկ է, հռոմէականը ընդ հակառակն կ'երգնու որ դաշնադիր (alliés) տերութիւնները ի վերջէ պիտի տիրեն հիւսիսային ազգակեր բռնակալին պատուարին վրայ : Այս սովորական կռիւ մամէն օր մեղմիկ կ'սկսէր և մահաշունչ բարկութեամբ հաղիւ թէ կը լիննար և շատ մարդերու ահ ու զայծակլութիւն կը պատճառէր : Օր մը ուղղափառին ճարը հատնելով՝ հռոմէականին կ'առաջարկէ որ եթէ այնչափ համոզեալէ զրաւ մը դնէ : Ասիկա զրաւ կը մերժէ, այլ հետևալ առաջարկութիւնը կ'ընէ իր հակառակորդին — Եթէ Սեպասթորի պաշարումը չի յաջողի, ինքը կը հաւանի որ իր քիթը ծակի և հոն օղակ (anneau) մը դրի, եթէ պաշարումը յաջողի իր հակառակորդը նոյն տանջանքին ենթակայ ըլլայ — : Ուղղափառ յոյնը այս առաջարկութիւնը կ'ընդունի և իրարու խօսք տալը բաւական չի համարելով, երկակողմանի և հաւաստի դաշն կը դրի : Մինչ այս մինչ այն հռոմէականը զործի մը համար կը բռնադատի Իզմիր երթալ. հոս քանի մը ժամանակ դադարելէ ետև օր մը Սեպասթորի հիմնադատակ քանդիլը կ'իմանայ, ուրախութենէ ինչընելը չ'իյտէ, իր հակառակորդը կը յիշէ և առաջին շոգնաւը մտնելով կը փութայ Պոլիս հասնիլ որ անոր քիթը ծակէ և օղակ մը կախէ հոն : Ուղղափառ յոյնը դէմ կը դնէ և չի հաւանիր որ դաշը կատարի : Հռոմէականը բարկանալով թիւրք դատաւորին կ'երթայ և կ'աղաչէ զանիկա որ արդարութիւնը պաշտպանէ : Թիւրքը սկանչ չի կախեր և այսպիսի դաշի մը անկատարելի ըլլալը կը յայտնէ անոր. այլ հռոմէականը չի յուսահատիր, Զրանսայի դեսպանատունը կ'երթայ իր դաշը կը յայտնէ, այլ

ունայն ջանք. հոնկէ ալ կը մերժուի : Ան տունը Պոլիսի ֆրանս-սեան բանակին հրամանատարին կը դիմէ և կը խնդրէ որ արդար և հաւաստի դաշն մը կատարի : Հրամանատարը երես չի տար և քիչ մը խնդալէ ետե կը ճամբէ զանիկա : « Երբ էս Պոլիսէ կը հեռանայի, կ'ըսէ պատմողը, զեն հռոմէականը չ'էր յուսահատեր և ճամբայ մը կը բնտուէր որ իր կամքին հստմի : » Ո՛ր կրօնական մոլի եռանդ մինչև վայրենիներու ատտիճանը կը տանիս զմարդ... :

— Կարս քաղաքին արի և անսկիակա յաղթութիւնը ամէն ազատասէր սիրտերու ուրախութիւն տըլաւ : Բռնասէր Ռուսիան Ասիայի մէջ ալ իր պատիժը առաւ : Այրի Հայաստանին հողը սուտ և նենգատոր տէրութեան սլարտումը տեսաւ և անոր զինաւորներու արխնը ծծելով հիմա իր վրէժը կ'առնու : Ազատութիւն խոտացաւ Ռուսիայի հայերու և տուաւ... շղթայ : Եթէ Հայերուն քով վրիժառու վեհ ոգիի մը ստուէրը կայ, ասկէ մեծ պարագայ չի գտնուիր երևան ելնելու և դաշնադիր տերութիւններու ետեէ զէն ի ձեռին Ռուսիայէն համար պահանջելու... :

Կարսին յաղթութիւնը Քմեղի մահառ զօրավարին արիւթեանը կը տրի. անոր համար արժան կը համարինք անոր վրայ երկու տող տեղեկութիւն գրել : Քմեղին Բօքօրաժիւի մէջ (Հունկարիա) ծնած է բողոքական քահանայ հօրմէ մը. երբ զեռ 5 կամ 6 տարեկան էր իր հայրը մեռաւ. ուստի իր մայրը առաւ զանիկա և անոր հօրեղբօր տունը ապաւինեցաւ : Նրիտասարդ Քմեղին այլ և այլ դպրատուններու մէջ յառաջագէտ դարգանալէ ետե, Բրեզլուրի գնաց իր ուսումը շարունակելու և կատարելու համար : Հոս մրցում (concours) մը կ'ըլլայ և Քմեղին կը յաղթէ. այլ դժբաղդաբար աշակերտներու մէջ համանուն աշակերտ մը գտնուելով մրցանակը (40, ֆր. որ այն ժամանակին համար բաւական մեծ գումար կրնայ համարուի) անոր կը տրի : Քմեղի այնքան կը յուսահատի ասոր վրայ որ զլուխը կ'առնէ, դէպ ի Վիէննա կ'ուղղի և զինուոր կը զուի : Իր հանճարովը բանակին մէջ այնքան կը փայլի որ քանի մը տարիէ ետե առաջին կարգի պաշտօնատէր (officier) կ'ըլլայ : Կուգայ 1848ին վեհ թուականը, ազատութեան զանգակը կը հնչէ իր հայրենիքին մէջ, Հունկարիան առիւծի պէս իր ծախութենէ կը դարձնու, կը կանգնի, դէպի յետագէտ Աւստրիան կը դառնայ և արիաբար իր անկախութիւնը կը պահանջէ : Քմեղիին սիրտը չի զիմանար, աւստրիական բանակը

կը թողու և պատերազմի դաշտը կը նետուի : Կը սասանի Աւստրիա
Հունկարեան քաջերու արշաւանքէ, կը վիրաւորի, կ'իյնայ, մեռ-
նելու վրայ է և ահա Ռուսիա անոր օգնութեան կը հասնի և Վա-
սակ Կէօրկէի (Ժօրմէ) զինաթափ նենգութեամբը Հունկարիան
կը կործանէ և կը կանգնէ զԱւստրիան : Քըմեղի մէծն Քօսսուծին
և ուրիշ հայրենասէրներու հետ Թիւրքիա կ'ապաւինի, տաճիկ
կ'ըլլայ և յաւիտենական սխ կ'երգնու Ռուսերու դէմ. իր վրէժը
առաւ : Ուր ես Պեմ դու. եթէ կենդանի ըլլայիր արդեօք ի՞նչ
քաջութիւններ պիտի կատարէիր Ռուսերու դէմ, դու որ քանի մը
հաղար հոգիով Աւստրիան սասանեցիր :

Քըմեղի զօրավարը այս օր Իսմայիլ Բաշա կ'անուանի և քառ-
սուն և չորս տարեկան հազիւ թէ կայ :

— ՆՈՐ ՄԱՋԵՔԵԱ ՄԻ (1). Ալժերիայի Օրան նահանգին մէջ
ահոնէի մահ մը պատահեցաւ հոռմէական կրօնաւորի մը անգը-
ծութեամբ : Դատաստանին ամէն պարագաները կարգալու է մէկը
որ համոզի թէ աս տեսակ մարդերը ի՞նչ բարբարոս և վայրենի
կիրքեր ունին, ի՞նչ այլանդակ տգիտութեան մէջ կը թարթափին,
և Քրիստոսի խաչով ի՞նչպէս կը կեղեքեն անմեղ օտարականները :
Դատաւորը զօրական մ'է, և զօրականը կը բռնադատի բարոյա-
կան յանգիմանք ընէ և ծանր մեղքեր այս կրօնաւորներու երեսը
դարնէ. զօրականը Քրիստոսի բարոյականը կը սլաշտպանէ հոռ-
մէական քարոյիչներու դէմ.... (տես Բրեւ օր. Թիւ 15 նոյ) :
Սեպտեմբերի 7ին, Մուհամմէտ-Պէն-Քալլէյ անուն պատանի ա-
րապը մէկ մատակ երիվարի վրայ մը նստած և ուրիշ մը իր
հունէ քաշելով այս կրօնաւորներու բնակարանին մօտ կը հասնի
և կը պատրաստուի կենդանիներուն շուր տալ : Նղբայր Անժը

(1) Մաղերբա Քօղաքներու իշխան մի էր ծնեալ ի Բօսորիա 17 դարու-
կէսերը. թէպէտեւ ազնիւ ընտանիքէ՝ այլ թշուառ ըլլալով լեհազդի նա-
խարարի մը քով ծառայութեան մտաւ : Ատիկա, ժամանակէ մը ետեւ, իր
կնկան և Մաղերբաին մէջ սիրահար երեւոյթներ նշմարելով՝ կատղութենէ
ի՞նչ ընելը չի զիտցաւ. հրաման տրեւ որ վայրենի երիվար մը բերեն,
մերկանդամ անոր կոնսակը կապեն և թողուն որ ո՛ր ուղէ նէ տանի :
բարերարադարար երիվարը Եւքրէնիաէ (Ռուսիա) ըլլալով դէպ ի հոն ուղ-
ղեցաւ և Մաղերբոսն շինականներու օգնութեամբ հաւատարի և անգութ
մահուանէ տղատեցաւ : Պայրն և Վ. Հիւկօ ասոր վրայ ընտիր երգեր
շիներ են :

(ange-հրեշտակ) չի թողուր, ըսելով թէ աղբիւրը կամ հորը հասարակութեան չ'է, և եթէ չի հաւանի իր երիվարներով վանքին օրանը կոխել չի պիտի ներէ այն աղբիւրին մօտենալ : Մահամմէտ կը մերժէ. եղբայր Անժը տոոր վրայ կը բարկանայ, ի վերայ կը յարձակի, կը բռնէ դանիկա, թները կը կապէ և կ'սպառնայ : Պատանի Մահամմէտը դէմ կը դնէ և ծոծուելով կը փախչի անոր ձեռքէ : Եղբայր Անժը նորէն կը յարձակի, կը բռնէ և այս անգամ սանդուղի մը քով կը պրկէ կը կապէ անմեղ պատանին : Այլ ատով ալ գոհ չ'ըլլալով երիվարին մէկը հոն կը բերէ և ծշուառին ձեռները անոր պոչին կը կապէ : Այսպիսի վայրենի անգթութիւն մը կատարելու տունը վանքին երեք աշակերտները, հրէայ մը և ուրիշները ներկայ կը գտնուին և կը խնդան : Հանդիսատեսներէ մէկը (հրէային վրայ կ'իյնայ աս) նոյն վայրկեան մէջ կրպակով մը երիվարը կը դարնէ, և ահա Մահամմէտ անզգայ նիւթի պէս կը բաժնուի անկէ և հողի, քարերու, փուշերու վրայ քաշկուտելով երիվարին հետ աներեսոյթ կ'ըլլայ..... Եւր օգնութիւն հասնողները կը գտնեն դանիկա՝ զլուխ, պէմք, բաղուկ, սրունք բոլոր մարմնը տոկալի վիճակի մէջ է : Մայրը լեղապատառ վրայ կը հասնի և հաղիւ թէ իր անմեղ զաւակին յետին շունչը կ'զգայ... : Եղբայր Անժը և հրէան, իր մեղսակիցը, հինգ տարի տաժանալի բռնտի դատապարտեցան զինուորական ատենանէ :

— 1810ին Բերսիա (Պարսկաստան) ճանապարհորդելէ ետև, կը գրէ բանասէր մը, երբ բանի մը ընկերներու հետ Փենրանէն կը հեռանայի, պատահաբար գուշակ (astrologue) (1) մը տեսայ որ հեռուէն բանի մը վայրկեան տու իս նայելով,

— Ուղևոր արի, ըսաւ հանգարտ դէմքով մը, կ'ուզե՞ս մի ճակատագիրդ գիտնալ. ճամբայ մը միշտ վտանգ ունի, և որչափ

(1) Astrologie բառը՝ որ աստղաբանութիւն կը նշանակէ, հիմա թիւր նշանակութիւն ունի եւ դէշ միտքի կ'առնուի, անոր համար astronomie բառը հնարեալ է : Ենչպէս առաջինը երկրորդն երկու յոյն բառերէ կը ծագին, ա'ստրօն-աստղ, լօգոս-բան, նօմոս-օրէնք : Այս պարզ օրինակէ յայտնի կ'երևայ թէ շատ անգամ բառ մը ուրիշ բան կը նշանակէ եւ անոր արմատները ուրիշ բան : Ուստի չարաչար կը սխալին այն հայերը որ չի գիտցած գիտութիւններու անունը բարդելով կը շինեն եւ կապիկի պէս նմանութիւնը պահեմ ըսելու ատենը հայ լեզուն կ'ալակերպեն :

բաշ ըլլաւ գալիքը չի գուշակեանէ չ'ես կրնար անկէ աղատիլ :

— Վտանգէ մը չ'եմ վախնար, ըսի անոր խստիւ, և գուշակութիւնդ ալ բանի տեղ չ'եմ դնէր :

— Շատ լաւ. դու գիտես. բռնադատելը կամբխս հակառակ է. այլ կը հարցընեմ թէ ի՞նչ վնաս կը կրես եթէ գուշակութիւնս լսես :

— Վնաս մի չի կայ, այլ շահ ամենեւին :

— Կը սխալիս :

— Զ'եմ հաւատար. Այլ համարեան թէ անխուսելի վտանգ մը գուշակես. մահ անգամ գտնելու ըլլամ ճամբայէս ետ չ'եմ ուզեր և չ'եմ կրնար մնալ: Ուսկէ կը հետեւի...

— Դու գիտես, արի ուղևոր բարի՝ ճանապարհ :

Գուշակը աս ետքի խօսքերը այնպիսի անտարբեր և անհոգ դէմքով ըսաւ որ հետաքրքիր սիրտով կանգ առի և հրաման տուի որ մօտենայ և իր դննութիւնը ընէ : Նախ սկսաւ ամփոփիլ, շուրթերը շարժել, հտքը քանի մը այլանդակ շարժումներ ընել, չափել, հաշուել, իրարու համեմատել, միով քանիւ ըսեմ ամէն սովորական արարքը կատարել և իվերջէ յայտնել թէ Հինտիա (Հնդկաստան) երթալու ատենս փոթորիկի մը պիտի հանդիպիմ, անկէ պիտի աղատիմ, այլ ուրիշ վայրենի մարդերու գերի պիտի ըլլամ : Այս գուշակութիւնը լսելով քահրաճ առի և սկսայ հեզնարար կատակել :

— Այդպէս մի՛ կատակեր արի ուղևոր, հաւատան գուշակութեան և ջանն առաջըր առնելու :

— Հնարին է մի՞ :

— Այո :

— Այլ այն ժամանակ գուշակութիւնդ ի՞նչպէս կրնայ ստուգել : Առաջըր առնելու համար ճամբորդութիւնէ հրաժարելու է :

— Ոչ բնաւ :

— Հապա՞ :

— Մի՛տ դիր. « Յր մը, երբ Յիսուս Երուսաղէմի դրան քով նստէր կը խորհէր, փայտար մը սուղելով և երգելով անկէ կ'անցնի քաղաքէն գալով : Յիսուս ասոր անհոգութիւնը կը տեսնէ և կը դառնայ իր աջակերտներու կ'ըսէ « տեսէ՛ք մէջ մը որբան մարդ իր ճակատագիրը կ'անգիտնայ. այս մարդը, որ երջանիկ կը համարի զինքը, այսօր պիտի մեռնի այն անտառի մէջ ուր կ'երթայ

հիմա » : Երեկոյ կ'ըլլայ վայտարը ողջամբ քաղաքը կը դառնայ և առաւօտէն աւելի զուարճ և զուարթ կ'երգէ : Աշակերտները առ կը տեսնեն կը գայթակղին, իրարու կը նային, և հարցունելու վախազ մը կը յայտնեն լռելեայն : Յիսուս իր աշակերտներու միտքը կը հասկնայ և կ'ըսէ. « ո՛ր թերահաւատներ այնպէս կը կարծեք թէ սուտ մարգարէութիւն ըրի. զիտցէ՛ք ուրեմն որ այս մարդը յառաւօտու անտառ երթալու ատենը, նկանակ մի ունէր իր օրական սնունդին համար : Ի ճանապարհի աղբատի մը կը հանդիպի, կը տեսնէ որ կը մուրայ և իրմէ ուղորմութիւն կ'ուզէ : Փայտարը կը հանէ իր նկանակի կէսը անոր կուտայ : Այսպիսի բարերարութիւնէ մը զո՞նք ըլլալով աստուած անոր կենանքին կը խնայէ, և անիկա հիմա կրնայ զուարթագին քաղաքը դառնալ : Եւ որպէս զի համոզիք թէ այս մարդը մահէն ազատեցաւ, գնացէ՛ք, անոր վայտի կոյտը քննեցէ՛ք և հոն կը գտնէք ի՞ժ մը որ դանիկա թունաւորելու համար պատրաստեալ էր » : Աշակերտները կ'ենին բանը կ'ստուգեն և զարմանալէ չ'են դադրիր : Ահա այսպէս երբեմն վտանգի առաջքը կրնայ առնուիլ, այլ ասով զուշակութիւնը սուտ չ'ըլլար, ընդ հակառակն... » Այս շինծու առակին վրայ աւելի զարմանալով քան թէ իր զիտութեանը, գութակին քանի մը ստակ տուի և սկսայ ճամբաս շարունակել :

— Սրեկքին Ը. Թիւին մէջ Հիւրմիւղեան անուն մարդու մը անդրատառը (anagramme) կարդալու ատենը՝ պատանի բանասէրս մը հետագայ քառեակը (quatrain) շինեց մեր առջևը :

« Եմ ազնիւ հիւր »

Մարդու մ'անուն թարգմանի .

Սակայն սիրտ իւր

Վայրագ հրէշի նըմանի :

— Սեպասթորլի անագին և անակնունելի ընդ զիմութիւնը մարդու մը հանճարի արդիւնքն է. և այս մարդն է Թօթլըպէն (Tottleben) զօրավարը : Պատերազմէ առաջ այս անունը մեկումը յայտնի չ'էր, անոր համար Անկլիայի և Ֆրանսայի օրագիրները հազար և մի ատուտակէ հիստիլ սկսան անոր վրայ և երբեմն այս և երբեմն այն աղգէ է ըսին : Թօթլըպէն Քուրլանտայի Միթօ քաղաքը ծնածէ (Ռուսիա) : Իր հայրը վաճառական էր և զործերու պատճառաւ Բիկա իոխադրուելով պատանի Թօթլըպէնը հոս իր ու-

սումը կատարեց և Բեդերդպուրիի ճարտարներու անդամ եղաւ : Պատերազմը սկսելու ատենը անիկա Շիրտէլի դօրակալի բանակին հետ Գանուպի կողմերը կը գտնուէր. անկէ ելաւ Քրիմէ գնաց և սկսաւ Սեպասթոքօլը պատնիշափակ ընելու աշխատիլ, վասն զի, ինչպէս յայտնի է, ցամաքի կողմէ այս քաղաքը բերդ չ'ունէր : Պատմութիւնը օր մը պիտի ըսէ իր ըրածը և իրեն արժանի գովեստը պիտի տայ : Պատմութիւնը թշնամիներէ անողոք չի կրնար ըլլալ և թշնամիները հիմա գովելէ և դարմանալէ չ'են դադրիր :

Ռուսիայի տէրութիւնը իր երախտագիտութիւնը յայտնելու համար մէկ տարւան մէջ զինուորական ամէն պատիւը շնորհեց և պարզ պաշտօնաւորի կարգէ զօրակալի տատիճանը հանեց : Ասկէ զտո Սալթ Գեալցի Դ. և Գ. աստիճանի նշանը տուաւ : Սեպասթոքօլ ամերձելու ատենը Թօթլըպէն ներկայ չ'էր . ոտքին վրայօք վէրք մը ընդունելով բռնադատւեր էր հեռանալ և իր պաշտօնը ուրիշի մը յանձնել : Այս անուանի կտրիճը հիմա Նիքօլայէֆ կը գտնուի.... :

— Պէլժիայի աղատասէր օրագիրներէ մէկը կը հաստատէ թէ անկլեան մը Սեպասթոքօլի հիմնադատակ ըլլալը լռելու ատենը այնքան ուրախ եղեր է որ իր նաւը մտնելով դէպ ի Սև ծովը ուղղեր է : Իր զիտաւորութիւնն է նաւը Սեպասթոքօլի քարերով բռնաւորել, Անկլիա դառնալ և այն քարերով տուն մը կամ շէնք մը շինել : Արդարեւ Անկլիայէն ուրիշ երկիր մը չի կայ որ այսպիսի տարօրինակ մարդերու ծնունդ տայ . հաւատալի ենք որ եթէ այս մարդը իր զիտաւորութիւնը յաջողաբար իրատար հանէ, այս շէնքը ահագին արժէքով գնոյ առնողներու աւելի տարօրինակ բազմութիւն մը երևան պիտի ելնէ :

— Բրես օրագիրը Ռուսիայէ թղթագրութիւն մը կը հրատարակէ և Էօմեր բաշային յարձակումը յիշելէ ետեւ կ'ըսէ թէ Պէպու-թոֆ իշխանը հրաման ատեր է անոր դեմ ելնել, և իր զօրքերէ Մուրավիէֆ զօրակալին օգնութիւն տուաբել . սակայն կը յաւելու թղթագիրը « չ'եմ գիտեր թէ ինչպէս այս Հայաստանի փառքը իր զօրքերէ բաժնուելու պիտի հաճի » (Je ne sais trop comment cette gloire arménienne consentirait à se dégarnir de ses troupes :) Ներսիսայի զրեթէ բոլոր օրագիրները Բեհբուդեանց իշխանին համաճարը կը գովեն, այլ այս պայազատ քաջին հոյ ըլլալը զրեթէ

անձանոթ է անոնց : Կը փախագէինք որ Ռուսիայի ծառայէլը մոռ-
նալ չի տար՝ այս ընտիր և արի զօրակալին , թշուառ Հայաս-
տանի պատիւը և շահը : Նորին վսեմութեան քով հայագունդ
ազատորեար մը պիտի ըլլայ անտարակոյս , այլ զժբաղդաբար
մեր հայրենակիցները Ռուսիա գաղթելէ ետև կարծես թէ մեզմէ
բաժնուէցան և օտարական եղան . . . ուստի ամենին տեղե-
կութիւն մը չ'ունինք այս քաջերու վրայ :

— Վերոյիշեալ խորհրդածութիւնները ընելու վրայ էինք երբ
օտարական բարեկեաններէ մէկը Անկլիտի նկարեալ (Illustration)
օրագիրը մեզի ցոյց տուաւ , ուր կը տեսնուէր Պեպոմօֆ (Բեհ-
բուտեանց) իշխանին փառաւոր պատկերը : Մէկ անգամէն աւելի
նայել հարկ չ'է անոր էրեսը՝ շուտով համոզուելու համար որ Արա-
բաւայ դուակ է ան . հայու ամէն զիծերը ունի և կատարեալ կեր
պով ունի զանոնք : Պատկերին հետ երկար կենագրութիւն մը , և
իր քաջութիւններու պատմութիւնը , կը գտնուին . զժբաղդաբար
Սլեկերը չի կրնար այս յօդուածը թարգմանել : Այս յօդուածը
այսպէս կը վերջանայ . « Պեպոմօֆ իշխանը , զօրավար արի և
յաջողակ , զրեթէ յիսուն տարեկան կայ հիմայ . ինքը և իր բոլոր
ընտանիքը Հայ Քրիստոնեայ Էն (Armenian Christian) » :

— Էօմեր Բաշային նոր յաղթութիւնէ ետև , հարաւային Ռու-
սիան (Ժէօրժիա , Մինկրելիա , Իմերէթիա , Կուրիա եւ այլքն) բոլոր
բաղաքագէտներու ուշադրութեանը գրաւել է հիմա , և շատ չ'եր-
թար այս երկիրները ամէն կերպով կը ճանցուին , և Ռուսիայի
նահաշտակ աղգերու պատմութիւնը կը յայտնուի : Իմերէթիայի
առաջին քաղաքը , Քօթաթիս կամ Քօթաիս , նկարագրելէ ետև
ճամբորդ մը կը յաւելու . « Վաճառականութիւնը հայերու ձեռքն է ,
և ընտիր մարդեր կ'երևան : Հայ օրիորդներու զգեստը շատ ար-
տորակ՝ այլև այնպէս շատ վայելուչ է . քիչ մը ժէօրժուհի օրիորդ-
ներու զգեստին կը նմանի այլ տաւի ջնորհալի է վստն զի աւելի
պարզ է : Գեղութեան կողմէ այս երկու տոնմի օրիորդները
իրարմէ վար չ'են մնոր : Հայկուհիներու ընթրիւնները ու մագիւրը ժե-
լոտած քարին նման սևածոյր են . զէմքերնին գունեայ և երբեմն
չափէ գուրս , աչուքնին սև , նուշի ձև ունի , երեսնին կլոր՝ գուցէ այն-
քան մաքուր և անարատ չ'ըլլայ ինչպէս և է ժէօրժուհիներունը ,
այլ սսոնցմէ աւելի կենդանութիւն ու կրակ ունի և աւելի նշանա-

կան է : Ընդարձայ սովորութիւն մ'է, Հայ օրիորդը ամուսնանալէ
ետեւ, բոլոր հոգը զիրնալու կուտայ, վասն զի զիրութիւնը Վով-
կասի այս կողմերու համար անգիւի ծայրը զեղ մը կը համարուի : »

Այս առջի անգամ չ'է որ համբարդները մերազգի օրիորդներուն
այս յանդիմանութիւնը կ'ընեն . իրօք իրաւունք ունին, այլ ծիծա-
ղելի կերպով կը սխալին եթէ կը համոզւին թէ Հայ օրիորդները
զիրնալը կը սիրեն և զիրութիւնը զեղ մը կը համարին : Եթէ Հայ
կիները աւելի զործունեայ կեանք մը վարէին և տուներու մէջը
փակեալ չ'ապրէին այն զիրութիւնը չ'էին ստանար և հետևաբար
այսպիսի յանդիմանութիւն մը չ'էին ընդուներ : Այնպէս չ'է՞ սիրե-
լի Հայկուհիներ . . . :

— Կ'ըստի թէ ամերիկեան էրաժիշտ մը շոգիով էրաժշտութիւն
ընելու համբայ մը գտեր է : Վախճանք, շոգին օգիւ տեղ գործ
ածելու ջանքը շոգեկառքերու վրայի սրինգէ ուրիշ ձայն մը չի
պիտի կրնայ հանել :
Հաւանական է թէ այսպիսի ձայն մը ամերիկեան ականջներու
գեղգեղն է :

— Ֆրանսայի զրազիտական հեմարանը, մեր օրերը, չնչին
մարդերու տալաւն մ'է և եթէ մէկ քանի անդամներ դուրս հանելու
ըլլանք, անանուն խմատակներէ ուրիշ բան չի մնար հոն : Երբ
մարդ կը տեսնէ որ Մոնպարնայէր մը ածու ունի հոն և անմահի
նշանը կը կրէ, և Պէրանժէն այն սրահը մտնելու իրաւունք չ'ունի
արդարեւ չ'իյտէ թէ տրտմի՞ եթէ խնդայ : Բարիդի մէջ հեմարանին
յարգը այն աստիճան ինկած է որ անգամ չ'ըլլողին աւելի պատիւ
կուտան քան թէ անդամին : Պ. Արսէն Հուսէն ընտիր զիրք մը
գրեր է այս նիւթի վրայ և հեգնելով և կհեղով հեմարանին ջուրը
հաներ թողեր է, ինչպէս կ'ըսէ ռամիկը : Ուրիշ հեղինակ մը,
հեմարանէ աքսորեալ կենդանի հեղինակները դաճց առնելով և
մեռեալները յիշելով, կը գտնէ որ անցեալը ներկային կը յարմարի .

10 Հեմարանէ դուրս փիլիսոփայ և բարոյագէտ .

Տէրարդ

Բասքալ

Լա Ռոշֆուրք

Արն.

Մալպրանշ

Ժան-Ժազ Ռուսօ

Վօլքնարկ

Լամենէ

Ներքո
Պէլ
Պարտալու

Ժափրուս
Ֆ. Արակ

2° Վկայաբան .

ԼԸ Սաժը
Համկլիզոն

Պալզաք
Ասէ Բրէվ

3° Կատակերգու .

Մօլիեր
Բէյնար
ԼԸ Սաժը

Բիրոն
Պօմարշէ

4° Բանադատ և ուրիշ հեղինակներ .

Ք. Տը Բէզ
Սէն Սիմոն
Մապլի
Ժողէֆ տը Մէսդր

Բ. Լ. Քուրիէ
Արման Քարէլ
Պէնժ. Բոնադան

5° Բանահիւս .

Ժիլպէր
Միլըուս

Անտրէ Շենիէ
Եւ ալիս :

Որը մէկը ըսէ մարգ . ձեմարանը մարդուն զուլսը չի քններ
կոնակը կը նայի, եթէ խոնարհիլ, ծովը զխտէ անցի՝ կ'ըսէ հեղոյին
և անմահ կ'ընէ զանիկա . . . մինչև մեռնելու օրը :

Համարատու Տըլէդր :

MEMORIAL

OF THE

PROGRESS OF THE

ART OF

NAVIGATION

FROM

THE

ANCIENT

TO THE

PRESENT

STATE

OF THE

ART

OF

NAVIGATION

ԱՐԵՒԵԼՔ

Ամիսը երկու անգամ կ'ելլէ, մէկին էւ տասնըհինգին, ամեն մէկ թիւը
երկու թերթ ութնամս :

ԳԻՆ ԱՏՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ԲԱՐԻՁ	ՕՏԱՐ ԵՐԿԻՐ
ՏԱՐԵԿԱՆԸ 20 ֆ .	ՏԱՐԵԿԱՆԸ 26 ֆ .

Ինչ որ շարադրութեան կը վերաբերի առ Ս. Ոսկանեան տապաւնու է
(rue de Seine, 21) :

Ձեռագիրները եւ չ'են տրիւր, եթէ չը տըպին, կ'այրւին :

Անանուն յօդած մը չը հրատարակւիր . ֆրանսայի օրէնքի դէմ է :

Անվճար նամակը կամ ծրարը կը մերժուի :

ԳՈՐԾԱԿԱԼՔ

ՊՕԼԻՍ Յարցի Ա. Պէրպէռեանի Գրատունը
ԻԶՄԻՐ Յարցի Արիարեանի Գրատունը :
ՅԵԳԻՊՏՈՍ Յարցի Տ. Գառպարեան Նղրարք :